

TÓKÉCZKI LÁSZLÓ

Kompromisszumokat kereső ember

SZÉLL KÁLMÁN ÉS KORÁNAK
MAGYARORSZÁGI TÁRSADALMA

Az 1843-ban született Széll Kálmán az 1860-as években már egy lassan polgárosodó társadalomba nőtt bele, s politikai értelemben egy kompromisszumban győztes nemzeti liberális elit nemzeti államot újjáépítő korszakának sok lehetőséget nyújtó világa lett a jogot végzett, pénzügyi szakemberként induló fiatalember otthona.

Széll Kálmán.
Herz Dávid festménye

A DINASZTLÁHOZ VALÓ VISZONY

Bár a reformkorban egyre nőtt a nem nemesi származású honoráciorok száma, a magyarság és a Habsburg-dinasztia közötti kiegyezés a magyar nemesség elitjének a műve volt, s így a dualizmusban nagyrészt ők töltötték be a polgári magyar állam vezető pozícióit.

A magyar nemesség a történelemben soha nem volt egységes – a Habsburgokról alkotott véleményeket tekintve sem. A Bécstől távol fekvő keleti területek (Erdély, Partium, Északkelet-Magyarország) nemessége és a protestánsok – főleg a reformátusok – általában „ellenzékiek” vagy „rebellisek” voltak, míg a nyugatiak és a katolikusok többsége Habsburg-párti álláspontot képviselt. Persze a nagy létszámú magyar nemesség sokféleképpen volt még tagolt, de a politikát szinte mindegyik nemes „hivatásszerűen” űzte.

A reformkori nagy és hosszú politikai küzdelmek után 1848–49-ben – kis csoportoktól eltekintve – nemzeti egység született, bár a mérsékelték és a radikálisok között ekkor is volt vita például a trónfosztás kérdésében. A dualizmus korában a fent említett megosztottság a parlamenti és politikai élet döntő tényezőjévé vált. Ekkor az ún. közjogi kérdés, vagyis a dinasztiahoz való viszony állt a középpontban, amelyhez az idők során a valódi osztrák–magyar érdekkellentétek is hozzákapcsolódtak.

Az új magyar államiság – a heves viták ellenére – politikailag elég erős volt, de gazdasági, pénzügyi téren folytonos problémákkal küszködött. Egyrészt egy hagyományos termelésű agrárország nem vagy csak nagyon nehezen tudta a korszerű nemzeti állam költségeit előteremteni. Másrészt míg a nemesi politikai gyakorlat sok évszázados tapasztalatai rendelkezésre álltak, a szakszerű politizálás intézményes és szakemberi feltételei kezdetben nem voltak megfelelőek. A magyar nemesség jómódú része régóta általában „házi zsidókra” bízta gazdasági ügyeinek intézését. Kevés olyan nemes volt, aki birtokán maga folytatott jövedelmező gazdálkodást.

SZEMÉLYES POLITIKAI SÚLYA

Amíg a jogi ügyekhez voltak kiváló embereink, addig a gazdasági, pénzügyi területen csak lassan nevelődött ki a

Széll Kálmán pénzügyminiszter korában. A kép a Vasárnapi Ujság 1900. december 9-i számában jelent meg

szakembergárda. Ebben a szférában indult el Széll Kálmán politikai pályája. Szakpolitikusként indult, s kialakuló „általános” politikai tekintélye ellenére lényegében mindig az is maradt. Az előbb említett állami pénzügyi nehézségek intézése teljesen igénybe vette Széll Kálmánt, s kevés ideje maradt a közvetlen részvételre a bonyolult közjogi harcokban.

Személyes politikai súlya viszont folyamatosan nőtt, mivel a Habsburgok iránti feltétlen lojalitásának ismeretében az idők során közel került Ferenc József belső köreihez. A korszak magyarországi politikai életében a király megkerülhetetlen tényező volt. A helyzetet legjobban talán az ún. királyi előszentesítési jog mutatja, amely szerint a kormány a király előzetes hozzájárulása nélkül nem nyújthatott be törvénytervezetet a magyar országgyűlésnek. Ezért aztán azt is mondhatjuk, hogy a dinasztikus érdek érvényesülése nélkül az egyébként széles körű autonómiával bíró magyar politika nem működhetett. Ezt a rendszert Széll teljes meggyőződéssel támogatta.

A nemzeti liberálisok struktúrakonzervatív felfogása miatt Széll Kálmán nem nagyon foglalkozott a korban súlyosbodó politikai problémákkal. Bár ő lett a Dunántúli Magyar Közművelődési Egyesület (első) elnöke, a nemzetiségi kérdésben nem exponálta magát. Főleg felesége hatására fontos szociális lépéseket is tett, de a kor egyre súlyosabb problémájával, a szocializmussal nem foglalkozott alaposabban. Művelt ember volt, de egyben optimista liberális, ő is bízott a „fejlődésben”. Hazájának (nemzetének) és uralkodójának hűséges szolgája volt, ott, ahová állították. S ebben nem volt egyedül: a szakszerű magyar állami bürokrácia egyre erősödött.

A végtelenen megosztott magyar parlamenti politizálásban Széll Kálmán ritka típust képviselt: a kompromisszumokat kereső embert. „Politikát csinálni és az ország érdekeinek egy bizo-

nyos megfontolt politika alapján való megvédését eszközölni olyan viszonyok között, amelyeket az ember szeretne, sokszor nem lehet [...], sokszor kis kérdésekkel kell vesződnünk [...] én megyek, a magam útján.” A kibékíthetetlen ellentétek között ezért lehetett képes Széll Kálmán alkalmanként megbékítő „formulákat” találni, noha a magyar belpolitika alapkonfliktusain neki sem sikerülhetett túllépni.

A gazdasági kérdések, a vám- és bankkérdés, a kvótaügy s mások persze nem tisztán belpolitikai pártügyek voltak, hanem a két versengő birodalomrész kemény érdekharcai is. Ezek a területeken volt Széll Kálmánnak nagy szerepe. De próbált közvetíteni a közös hadsereg ügyében is – igaz, sikertelenül. A nemzeti államok születése és a (nemzeti) imperializmusok korában a soknemzetiségű Monarchiát jó néhányszor megbénította a közös hadsereg körüli vita. A nagyhatalmi helyzet követelményei (folytonos fegyverkezés és hadseregfejlesztés) ezt tulajdonképpen nem engedhették volna meg. Sajnos a viták miatti mulasztások később súlyos következményekkel jártak a világháborúban. A dualizmus fennálló szerkezetét és intézményeit ugyanis a nagyhatalmi helyzet és ezzel a történelmi magyar állam integritásának veszélyeztetése nélkül nem lehetett megváltoztatni. Itt Tisza Istvánnak volt igaza, aki a Habsburgokat és a dualizmust is instrumentalizálta az időnye-

rés, az újramagyarosítandó haza érdekében. Tisza – ellentétben az élete végén a 67-es ellenzék illúziókat kergető tagjaihoz csatlakozó Széll Kálmánnal – hajlandó volt ennek érdekében a kemény kéz politikáját megvalósítani.

ÚJ ELLENTÉTEK

Az európai nagyhatalmi – főleg gyarmati – konfliktusok kiéleződésének idején a magyar belpolitika régi, belterjes ellentéte (közjogi kérdés) mellett megjelent egy új problémahalmaz: a szociális kérdés és az ún. politikai demokratizálás ügye. Itt az egyértelmű demonstrációs hatás, a Nyugat mechanikus utánzásának célkitűzése jelentett erős frontképző tényezőt – főleg a sajtóban. A magyar szociáldemokráciának a városiasodással és iparosodással együtt járó megerősödése látszólag (valójában csak Budapesten!) nagy erőket mozgósított e téren. A régi függetlenségi ellenzék egy része – zsigeri Tisza-ellenességből is! – kezdett ilyen irányban tájékozódni. Ennek az irányzatnak a tipikus képviselője Károlyi Mihály volt. A Tisza István ellen fellépő polgári ellenzékiek itt sem érzékelték a történelmi haza közvetlen veszélyeztetett helyzetét.

Pedig látniuk kellett volna, hogy a magyar belpolitika akár közjogi, akár szociális irányú átalakítása nem találkozik automatikusan a nyugati nagyhatalmak támogatásával. A nyugati ha-

talmak elsődleges célja az 1890-es évektől kezdődően a megerősödő Németország visszaszorítása volt. Minden más csupán „mellékhadszíntérnek” számított. A magyar nacionalizmusnak (= hazafiságnak) ezért mind a közjogi kérdésben, mind az ún. szociális kérdésben konzerváló, csak lassú szerves „fejlődést” célul kitűző jellege lehetett. Sokan azért nem értették Tisza István „keménykezű”, időnyerésre játszó politikáját, mert túlbecsülték egyrészt a magyar nemzeti erőt, másrészt a szociális különbségek feszítő erejét.

Széll Kálmánt élete végén tehát mind bonyolultabb világ vette körül, s az ő idealista liberalizmusa és struktúrakonzervatív meggyőződése egyre kevésbé talált megértésre. A révbe ért polgár és politikus – mint a magyar(országi) és más országbeli „burzsoázia” is – normális helyzetnek fogta fel a polgári egyenlőtlenségekkel terhes társadalmat, s lassú (szerves) reformokkal javítandónak tartotta.

A magyar és a nyugati világ történelmi eltéréseiből következően természetesen a politikai élet és a műveltség

Homicskó Atanáz karikatúrája a kormánypartot nagyváradi beszédében bíráló Tisza Kálmánról.

A heterogén párt élén álló Széll Kálmán miniszterelnök nyugodt gazdaként szemléli a Don Quijoteként ábrázolt volt kormányfő hiábavaló támadását. Sancho Panzaként Pulszky Ágost figyel.

is jelentős különbségeket produkált. 1867 után a magyar politikai elit a „technokrata modernizációt” követte, hiszen gyarmatok híján nem rendelkezett olyan új forrásokkal, amelyekkel megvalósítható lett volna a szegények életszínvonalának javítása és az így elégedettebbé vált alsóbb rétegek beemelése a politikai jogokkal bíró társadalmi csoportok közé. A magyar világ ugyanis – történelméből kifolyólag – más volt, nem lehetett nyugati világ, s ezért másféle megoldásokat kellett találni. Ezeknek a másféle megoldásoknak szakszerű képviselője volt Széll Kálmán és a kor magyar miniszteriális adminisztrációja.

VITÁK A DUALIZMUSRÓL

A dualizmus koráról mindmáig viták folynak. Sajnos ezek nagyrészt még mindig az elmúlt kommunista rendszer ideológiai-legitimációs téveszméi mentén zajlanak. A dualizmus nem a kítüntetett gonoszság, „elkanyarodás” stb. időszaka – ahogyan a Horthy-korszak sem. Ugyanolyan természetes egység, mint a történelem más korszakai és más országok történelmének időszakai.

A dualizmus kori Magyarország felekezeti és etnikailag is heterogénebb volt a nyugat-európai államoknál, és ez természetesen vezetett eltérő politikai megoldásokhoz. Irredenta országokkal (Románia, Szerbia) és egy modern imperialista néppel (csehek) a szomszédban engedményekkel és reformokkal nem lehetett nyugati mintákat követni. A magyar politika csak azt védte, ami régóta az övé volt, és a maga korában páratlannak számító nemzetiségi törvény megalkotásával nagyvonalú engedményeket is adott a nemzeti kisebbségeknek. A nemzetközi jog mindmáig az egyéni jogokon nyugszik. A korabeli magyar politikával szembeni kritika annál inkább abszurd, mert az utódállamok „demokráciái” sokszor rosszabbak voltak, mint a „magyar feudalizmus”.

Forradalmi helyzetek nélküli nagy társadalmi változások és dinamikus gazdasági növekedés kora volt a dualizmus. Persze nem kevés szociális probléma, szegénység is volt, mint a tőkefelhalmozás idején mindenhol. De ezek megoldását soha, sehol nem lehet politikai (forradalmi) eszközökkel elérni. A korabeli magyar politika jó úton járt akkor, amikor a szellemi, kulturális – humán – tőkébe való beruházást és a korszerű infrastruktúra megteremtését tartotta elsősorban szem előtt. Ezért az akkori magyar társadalmat a szakemberek vitték előre a meddő közjogi politizálás közepette. Ennek a szakpolitikus-típusnak volt meghatározó képviselője Széll Kálmán.

A hagyományos életformák azonban nagyon lassan változtak, így a jelentős zsidó népesség lett a modernizáció másik motorja. A zsidóság nagy része friss bevándorlóként – értelemszerűen – nem a magyar történelmi szokásjoghoz, hanem az új, ekkor kialakuló kapitalista Magyarországhoz kötődött. A bankvilágban jól ismert és elismert Széll Kálmán, csakúgy mint

Tisza István, „fejlődéspártiként” a zsidóság ügyében – a magyar érdekekre tekintettel – jóindulatú volt. A zsidóságra reálpolitikusként, a hasznosság oldaláról tekintettek. Annál is inkább, mivel a zsidó származású elit zöme azonosult a magyar nemzeti célokkal. Nem véletlen, hogy a baloldali radikális politika őket – a zsidó elitet – mint a „reakció” képviselőit támadta (lásd Jászi Oszkár írásait).

A dualizmus kori magyar történelemről máig gyakran a posztmarxista/materialista szemlélet alapján írnak, pedig ennek 1989–90 után különösen nincs értelme, egyszerűen azért, mert az unilineáris marxista/materialista „fejlődésmélelet” a gyakorlatban megbukott.

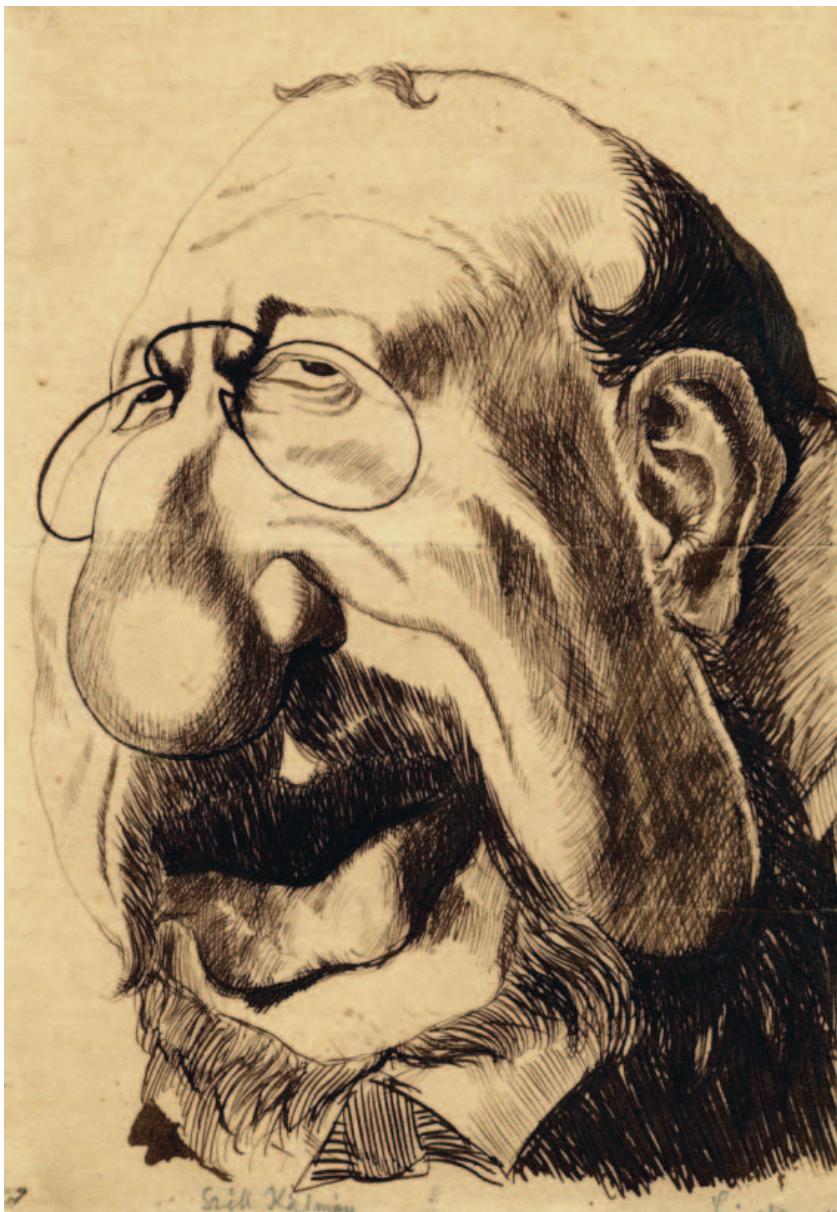
KONTRASZTOK

Még egy vitatott kérdés van ebben a korban: a nacionalizmus kérdése, csak hogy ennek kétféle mércéje van a magyar történetírásban, ami jórészt a marxizmus öröksége nálunk. A magyar na-

A függetlenségi Bolond Istók1899. április 2-i rajza az 1848-as idők tisztességét visszahozó Széll Kálmánról. A karikatúrán az ellenzéki lap a miniszterelnököt feltámadó Krisztusként (!) ábrázolta, akivel a koporsót őrző katonák alakjában a kormánypart korábbi, korrupt vezetőit (pl. Bánffy Dezsőt és Tisza Kálmánt) állította szembe a rajzoló.

Széll Kálmán. Linek Béla karikatúrája

cionalizmus bűnös, az utódállamok „elődnacionalizmusa” viszont haladó. S ugyanez nyugati – és amerikai – összefüggésben: a gyarmatosító nacionalizmusok „demokratikusak”, míg az önvédelmi, az ezeréves országot védő nacionalizmus (hazafiság) „reakciós”. Pedig a magyar nacionalizmus sem szociálisan, sem kulturálisan nem volt „rosszabb” a szomszédaiénál vagy a nyugati gyarmatosításnál. Az a tény, hogy történelmi okokból a korszak magyar nacionalizmusát nem plebejus, hanem jelentős részben a nemességhez kötődő csoportok képviselték, önmagában nem jelent értékkülönbséget.

A magyar nacionalizmus modern értelemben vett szociális „érzékletlensége” egy régi történelmi elit természetessé lett modern liberalizmusának következménye, amely egy agrártársadalom alacsony határfokának is a velejárója. Miközben ugyanis a magyar elit

politikai modernizációt hajtott végre (polgári átalakulás), jó része gazdaságilag tönkrement (dzsentriesedés). Az átalakulásoknál szokásos forradalmi terror helyett nálunk pozícióvédő politika bontakozott ki, egy „szűkített” felemelkedés felkínálásával, amely a nemzetiségi kérdés miatt többszörösen veszélyes ellenfelek megjelenését sem tudta/akarta – liberalizmusa miatt – megakadályozni. A dualizmus kori magyar jogállam ugyanis elég nagy teret adott ellenségeinek is (mind szociálisan, mind nemzetiségi szempontból). Nem véletlen, hogy a konzervatív utókor – elég csak Székfű Gyulára hivatkoznunk – felelőssé tette a tiszai liberalizmust a történelmi ország szétveréséért.

A dualizmus kora világnézetileg is megengedő volt, a budapesti nagyvárosiság sokféle „destruktív” alakulását is gyávonalúan kezelte. Nemcsak kul-

turálisan, hanem szervezetenként is. Ha a dualizmus liberalizmusa nem lett volna valódi liberalizmus, akkor a századforduló „progresszív” magyar kultúrája nem bontakozhatott volna ki. Ha a politikai hatalom represszív lett volna, akkor sem a *Huszadik Század*, sem a *Nyugat* folyóirat nem működhetett volna. Ha valaki beleolvas a kor „haladó” sajtójába, és a politikai megnyilvánulásokat követi, elcsodálkozik a szólásszabadság mértékén. S aztán azon is, hogy milyen mérhetetlen gyűlölködés irányult a korabeli polgári berendezkedés ellen.

Széll Kálmán helyzetéből egy viszonylag gyorsan növekvő ország képe látszott, egy olyan világré, amelyben ő öntudatosan mondhatta: *„Abban nem látok kisebbit, sem becsmérlőt, sem semmit, ha valaki becsületes és a saját munkájával keres.”* Vagyis a ma „polgárosodásnak” nevezett átalakulás résztvevője volt, ő és a magyar „elit” zöme nem gondolt „visszafordító változásra”. Annál kevésbé, mivel egyre nőttek az európai nagyhatalmak közötti feszültségek. A korabeli magyar ellenzék, akár nemzeti, akár szociális jellegű volt, nem érezte a veszélyt. Az egyik a „történelem” legitimáló erejében bízott, a másik a „haladó” nemzetköziség és Európa igazságérzetében. Az olyan szakpolitikusok, mint Széll Kálmán, elképedve nézték a számukra kaotikus és a rendet semmivé tevő helyzetet, mint például a parlamenti ellenzék obstrukcióját: *„Irtózik az én lelkem, ha arra gondolok, hogy itt az erőszak, a kisebbség uralma akar az utcán és a képviselőházban fellépni és érvényesülni, mert mi lesz akkor a magyar alkotmányból?”*

Az 1867 és 1915 közötti kor Magyarországon egy szerves változásrendszer világa. Nagy megrázkódtatás nélküli kor, amelybe lassan minden beépült, ami Európában akkor fontos volt. Persze Magyarország nem tudott gyarmatokból tőkét kivonni, amelyből az alsó társadalmi rétegek anyagi s politikai integrációjára is forrást lehetett volna biztosítani. A magyar hazafiság (nacionalizmus) – miközben dinamikus növekedett az asszimiláció – folyamatosan küzdött a kisebbségek dezintegráló törekvéseivel. A nagy történelmi belpolitikai „vitát” később, a vesztes világháború után nyugati szereplők döntik el, saját szempontjaikat követve, s ezzel „Széll Kálmán kora” teljesen szervesen zárul. ♦